

Људмила В. ПОПОВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 2. 12. 2021.
Прихваћен: 2. 3. 2022.

ПРОУЧАВАЊЕ СИНТАКСИЧКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗАМА КАО ПРАВАЦ ИЗУЧАВАЊА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Синтаксички фразеологизми су резултат својеврсне лексикализације синтаксичких конструкција које су идиоматизоване управо као конструкције, а не услед семантичког пуњења речи у исказу. Они имају устаљену шему према којој су грађени – константа + променљива (X) или променљиве (X, Y, Q) – у зависности од прагматичке валентности константе.

У функцији константе, односно њеног кључног дела, могу се јавити заменице (*Ма какав* + X[N₁!]), предлози (X[N_{1sg}] *над* X[N_{6pl}]), речце (X[V_{prs}] *ли* X[V_{prs}]), везници (*Кад је* X[N₁], *нек је* X/Y[N₁!] *Кад се* X[V_{prs}], *онда* *нек се* X[V_{prs}]), глаголи (*нашао је* + X[Прон] + *да* Y[V_{fin}!]) и сл. У функцији променљиве наступају пунозначне или функционалне речи, односно предлошко-падежне конструкције или синтагме (нпр.: *Ма какав рођендан!* *Ма какав дечко!* итд.; *песма над песмама*; *истина над истинама* итд.; *пева ли пева*; *ради ли ради* итд.; *Кад је бал*, *нек је бал!* *Кад је маскенбал*, *нек је маскенбал*! итд.; *Кад се слави*, *нек се слави!* *Кад се ради*, *нек се ради!* итд.; *Нашао је кога да пита!* *Нашао си коме да се повериш!* *Нашао је где да паркира!* итд.).

У раду, на грађи српског језика, издвојене су одлике синтаксичких фразеологизама, где спадају: устаљени ред речи, одређени граматички облици пунозначних речи, строго одређени регистар службених речи, постојање лексичких променљивих које пуне шему, аутоверификација, интерне модификације и екстерне прагматичке мутације исказа у оквиру једне комуникативне парадигме.

На примеру анализе дистинктивних обележја појединих типова синтаксичких фразеологизама, показано је да проучавање ових специфично концептуализованих граматичких идиома представља перспективни правац изучавања српског језика помоћу метода конструкционе граматике, односно у оквиру модела језика који је заснован на употреби (*usage-based model*).

Кључне речи: синтаксички фразеологизми, комуникативна функција, прагматичка валентност, конструкциона граматика, *usage-based model*.

*ljudmila.popovic@fil.bg.ac.rs

0.1 Лингвистика 20. века је донела појачано интересовање за синкретични приступ језику који подразумева проучавање језичких елемената из угла узајамног прожимања њихових формалних и функционалних – семантичких, граматичких и прагматичких – показатеља. Структуралистичко разврставање језичких јединица према нивоима – од фонолошког до синтаксичког, на тај начин бива подвргнуто преосмишљавању, а јединице највишег нивоа – синтаксичког, које према мишљењу структуралиста настају уланчавањем јединица нижих нивоа, те би морале представљати производ комбинације њихових значења и функција, бивају представљене као аутономне целине, чија комуникативна вредност – смисао и функције, не само да не зависи од вредности саставних елемената, већ се у појединим случајевима не може извести полазећи од њих. За такве конструкције чије се значење не може извести путем семантизације појединих елемената од којих се оне састоје користе се различити називи: *стабилни фраземи, некомпозиционалне синтаксичке структуре, идиоматизоване структуре, синтаксички идиоми, граматички идиоми, лексички слободни идиоми, микросинтаксичке конструкције, фразеологизоване синтаксичке структуре, синтаксички фразеологизми* и сл.

Првенство у проучавању синтаксичких фразеологизама припада Чарлсу Филмору и његовим колегама, следбеницима теорије која је постала позната као конструкциона граматика (*Construction Grammar – C&G*)¹. Они су први скренули пажњу на *некомпозиционалност* појединих синтаксичких структура, тј. на чињеницу да се њихово значење не може мотивисати значењем саставних компоненти, што их је навело да преиспитају вербоцентричну концепцију синтаксе у целини (Лакоф 1987; Голдберг 1995; Филмор, Кеј 1992; Филмор, Кеј 1999; Крофт 2002; Фрид, Остман 2004; Фрид, Боас 2005; Фрид 2015 и др.). Са друге стране, специфику таквих синтаксичких структура увидели су, притом много раније, слависти. Руски лингвиста Д. Н. Шмељов међу првима је издвојио фразеосхеме или фразеолошке конструкције, које је супротставио лексичким фразеологизмима (Шмељов 1960) посматрајући их као резултат лексикализације синтаксичких идиома који су фразеологизовани управо као конструкције, тј. независно од лексичког и граматичког значења саставних компоненти исказа. Синтаксичким фразеологизмима посвећена је значајна пажња у Руској граматици у редакцији Н. Ј. Шведове, у оквиру традиционалног описа фразеологизованих синтаксичких структура (Шведова 1980: 382–386). Двадесет година пре тог описа настала је монографија Н. Ј. Шведове у којој се разматрају синтаксички фразеологизми на грађи разговорног руског језика (Шведова 1960). Издвајање синтаксичких фразеологизама, поред идиома, колокација, пословица и граматичких фразеологизама, у оквиру једног широг приступа припада А. М. Баранову и Д. А.

¹ В. библиографију радова који су настали у оквиру конструкционе граматике: <http://www.constructiongrammar.org/>, као и преглед основних домета овог лингвистичког правца у (Ланглоу 2006; Рахилина 2010; Копотев, Стексова 2016; Ситар 2017). Одлике конструкционе граматике у односу на оне лингвистичке правце чији представници заговарају вербоцентрични приступ конструкцијама издвојене су у Храковски 2012.

Добровољском (Баранов, Добровољски 2008: 67). У радовима И. А. Мељчука, рецимо, заступљен је веома занимљив структуралистички приступ проучавању синтаксичких фразеологизама – фразема² (Мељчук 2001: IV) итд.

У зависности од одабране перспективе проучавања фразеологизованих структура – граматичке или прагматичке, оне су описиване као претежно синтаксичке (в. Шведова 1960, 1980; Шмељов 1960; Мељчук 1968, 1995; Всеволодова, Лим Су 2002; Иорданска, Мељчук 2007; Добровољски 2016; Ситар 2017 и др.) или претежно комуникативне (Николајева 1985; Фомина 2000; Михаелис 2004, 2005), док је потенцирање њихове специфичне производјске природе резултирало описом тзв. екскламатива (*wh-exclamatives*) (Елиот 1974, Гримшо 1977, 1979; Данијелевицова 2014 и др.).

У српској лингвистици синтаксички фразеологизми досад нису привлачили посебну пажњу истраживача, те се логички намеће потреба њихове систематизације и описа, чији модел биће понуђен у овом раду из перспективе која је примарно прагмалингвистички оријентисана.

0.2 Синтаксички фразеологизам у овом истраживању се посматра као специфична граматичка структура која није организована по истом принципу као слободне конструкције. Уколико семантичку структуру необележене конструкције одређује предикат и његови аргументи, структуру синтаксичког фразеологизма одређује прагматичка константа – базна компонента која се може састојати како од пунозначних тако и од синсемантичних речи, и променљиве, за које константа отвара предвидљиве синтаксичке позиције у складу са својом *прагматичком валентношћу*.

Под синтаксичким фразеологизмима подразумевамо исказе са одређеним комуникативним функцијама који се конституишу око константе, чија прагматичка валентност одређује број и граматички облик променљивих.

Прагматичко оптерећење константе одређује функционисање синтаксичког фразеологизма у оквиру одређеног комуникативног алгорита. *Комуникативни алгоритам подразумева устаљени образац вербалног и невербалног понашања у складу са којим се бирају унапред задата средства, која по говорниковом мишљењу, прилагођеном устаљеној пракси у одређеној средини и типу интеракције, води постизању комуникативног циља* (в. о томе више у Поповић 2021).

Синтаксички фразеологизми спадају у комуникативне јединице или комуникативне фразеологизме, у складу с дефиницијом Т. М. Николајева (1985: 112), с тим што је појам комуникативног фразеологизма шири. Ј. В. Фомина (2000: 7) сматра да синтаксички фразеологизми представљају подтип комуникативних фразеологизама, где такође спадају и комуникативне фразеологизоване формуле (нпр.: *Шта да се ради! Ма није ваљда!*) и колоквијални елементи у функцији узвика или партикула (нпр. *Супер! Екстра! Свашта!*

---

² „Комплекс Х, образованный из сегментных знаков Х1, Х2, ... Хп, называется фраземой, если, по крайней мере, один из трех компонентов этого комплекса Х (т. е. его означаемое, обозначающее или синтактика) не представим в терминах соответствующих компонентов знаков Х1, Х2, ... Хп, в то время как два других его компонента представимы в терминах соответствующих знаков Х1, Х2, ... Хп” (Мељчук 2001: IV, 448).

Свакако. *Нипошто!* и сл.). Следећи ову поделу, посветили смо посебан рад опису комуникативних фразеологизованих формула у српском језику (в. Поповић 2021), док ћемо у овом раду основну пажњу усредсредити на методе и поступке проучавања синтаксичких фразеологизама.

0.3 Диференцијална обележја синтаксичких фразеологизама се одређују у опозицији према одликама слободних синтаксичких структура. У таква обележја спадају некомпозиционалност, устаљени ред речи, десемантизација пунозначних речи, постојање лексичких променљивих које пуне шему, одређени регистар синсемантичних речи које улазе у прагматичку константу, аутоверификација (одсуство могућности да се негира исказ), посебна интонациона шема, интерне модификације и екстерне прагматичке мутације исказа у оквиру једне комуникативне парадигме.

и) Некомпозиционалност синтаксичких фразеологизама посебно долази до изражаја у структурама које могу имати двоструку интерпретацију. Као пример потоње у српском језику може да се наведе исказ *Ти ћеш да ми кажеш!*, који је конструисан око константе-конструкције *да ми кажеш*, док позицију променљиве попуњавају заменице, које одређују лични облик глагола у саставу константе (*Он ће да ми каже! Ви ћете да ми кажете! Они ће да ми кажу!* итд.). Прагматички потенцијал таквих конструкција може се моделирати у оквиру различитих типова интонационих шема. Једна варијанта се реализује као обавештајна конструкција, док друга – као екскламативна, која функционише као иронични исказ у ситуацији подсмевања или ругања коме, односно негодовања поводом нечије изјаве. Друга варијанта, примећујемо, комуникативно је вишезначна. Она искључује чисто композиционалну интерпретацију и у целини је заснована на идиоматизованој рецепцији. Покушај композиционалне интерпретације идиоматизоване фразе, тј. такве интерпретације која је заснована на семантизацији сваког појединачног елемента конструкције, води комуникативном промашају.

Комуникативни фразеологизми су успешни само у одређеном комуникативном контексту, који чини обавезни предуслов актуализације њиховог прагматичког потенцијала. На пример, исказ *Немој ми рећи*, чији се прагматички потенцијал може моделирати у оквиру различитих типова интонационих конструкција, може се употребити са циљем спречавања саговорника да формулише исказ (1), или као комуникативна формула којом се изражава чуђење (2), уп.:

- (1) *Како се звао онај хотел у којем смо прошле године одсели у Паризу? Не. Немој ми рећи, сетићу се сама.* (Разг.)
- (2) *Немој ми рећи. Е, сваког ли чуда! Таква је била и словеначка и ТО и ОНО. Видели сте како испрашише тур славној ЈНА. С ловачким пушкама, господине* (С. Кларић)

У примеру (2) искључена је чисто композиционална интерпретација издвојеног исказа, који у наведеном контексту врши комуникативну функцију исказивања неверице.

ii) **Устаљени ред речи.** Синтаксички фразеологизми, иако на први поглед делују као синтаксичке структуре са слободним редом речи, засновани су на *идиоматизацији синтактике знака*³, што значи да промена реда речи у њима води промени комуникативне функције исказа, као и комуникативног алгоритма у чијим оквирима се тај исказ користи. Рецимо, у конструкцијама са константом коју чини перфекат глагола *наћи* и субјунктор *да*, који отварају позиције за променљиве у складу са формулом *нашао је + X[Pron] + да + Y[V_{fin}]*! (*Нашао је кога да пита! Нашао си коме да верујеш! Нашао си кога ћеш да превариш!* итд.), промена реда речи води промени комуникативне функције, уп.:

- (3) – *Звала сам Петра, није дошао.*
 – *Нашла си кога да зовеш!*
- (4) *Мене си нашао да лажеш да ти је она џукела пријатељ из школе!*
 (Д. Ковачевић)

Узајамна условљеност одређеног реда речи, пропраћеног одговарајућом интонацијом, и комуникативне функције, односно комуникативног алгоритма у чијим се оквирима користи конструкција са константом типа *нашао је да* може бити приказана помоћу следеће табеле:

Табела 1.

Исказ	Комуникативна функција	Комуникативни алгоритам
<i>Нашао си КОГА⁴ да зовеш!</i>	девалоризација саговорничког чина	саветовање, поверавање
<i>КОГА си нашао да зовеш!</i>	прекоравање	расправа

iii) **Десематизација пунозначних речи** у складу је са тенденцијом ка *прагматикализацији конструкције*, под којом подразумевамо постепено претварање речи и граматичких конструкција у прагматичке јединице, у смислу потискивања њихове семантике на уштрб развоја прагматичких значења, као што су: (не)пристајање, сумња, (не)одобравање, изненађење, одушевљење, девалоризација (комуникативно обезвређивање) итд. Основне црте прагматикализације представљају:

- a) генерализација, тј. употреба јединице у новом контексту;
- b) десемантизација, промена и губитак лексичког значења;
- v) промена морфосинтаксичке парадигме;
- г) промена фонетске супстанце, нпр.: *ма какав* → *ма како* (в. примере (18–20));

³ У складу са интерпретацијом И. А. Мељчука, који осим означеног и означитеља издваја и трећи саставни елемент знака – његову синтактику, тј. оно значење које није иманентно знаку већ се стиче у конструкцији (Мељчук 2001).

⁴ Великим слогом су издвојени делови исказа на које пада логички акценат.

- д) промене у психологији говорника, који се ослобађају од навике да користе конструкцију семантизујући њене саставне елементе (в. примере (1–2)).⁵

Као пример прагматикализације у српском језику можемо навести идиоматизоване конструкције са компонентом *дај*, попут *Дај заборави! Ма дај!* и сл. Процес прагматикализације је постепен. Глагол *дати*, конверсив са предметним аргументом, може да се трансформише у глагол са пропозиционализованим аргументом (*дати* X → *дати* P, нпр: *дати књигу* → *дати да се прочита књига*). Затим глагол *дати* са пунозначним глаголом на позицији свог аргумента развија модализовано значење (*Не дају ми да радим* (= Не допуштају/дозвољавају/омогућавају ми да радим), док модалност условљава трансформацију императива глагола *дати* у речцу императивне семантике (*дај* = *хајде*). Тим путем долази до прагматикализације тог облика, тј. до потискивања његове семантике на рачун нове дискурзивне функције, уп.:

(7) *Дај помози нам да и ми дођемо тамо* (Данас, 22.03.2019).

(8) *Дај пољуби ме* (Ј. Томашевић).

(9) *Ма даај!* и сл.

iv) Пуњење шеме лексичким променљивим. Синтаксички фразеологизам, за разлику од комуникативне формуле, обавезно садржи променљиве. Постојање лексичких променљивих које пуне шему представља још једно диференцијално обележје синтаксичког фразеологизма, који се може посматрати и као пун исказ, чијом редукцијом (тј. уклањањем једне или више променљивих из структуре конструкције) може се доћи до комуникативне формуле (в. о томе више у Поповић 2021). Нпр., синтаксички фразеологизам који одређује шема: *Како да не* + V_{prs} служи објашњењу исправности мотивације у оквиру комуникативног алгорита поверавања, док комуникативна формула *Како да не!* има функцију девалоризације саговорничког исказа. Редукција променљивих у структури наведеног фразеологизма води јачању прагматичког потенцијала исказа (комуникативне формуле имају јачи прагматички набој у односу на синтаксичке фразеологизме), али и промени комуникативне функције, што процењујемо као *прагматичку трансформацију исказа у оквиру парадигме са истом константом*, уп.:

(10) *Како да не кажем! / Како да не помогнем! / Како да се не љутим!*

(11) *Покушавате да смањите напетост са Русијом? Ма да, како да не.* (Новости, 27.04.2021)

Све исказе са једном константом и променљивим које варирају у оквиру једне комуникативне функције можемо посматрати као комуникативну парадигму синтаксичког фразеологизма, у чијим оквирима издвајамо исказе који су узајамно повезани односима интерне модификације (10), док су односи између исказа са истом константом који врше комуникативне функције раз-

⁵ Основни показатељи прагматикализације су издвојени с ослонцем на сличне процесе граматикализације у језику, чије су одлике описане у Кутева/Хајне 2012: 162; Бајби 2003: 146.

личитог типа, у зависности од степена редукције променљивих, оцењујемо као екстерне трансформације, односно мутације (в. 10–11) у оквиру исте парадигме (в. о томе такође у Поповић 2021).

v) **Синсемантичне речи** често чине константу или њен део у саставу синтаксичког фразеологизма. Оне ту функцију могу обављати самостално или уз пунозначну лексему. Нпр., у склопу константе *да не кажем*, функционисаће одрична речца *не* у саставу конструкције *да + презент (X[SP], да не кажем Y[P])*. Ова константа се јавља у бинарним градацијским конструкцијама, где отвара позиције за две променљиве – предикативне конструкције. Притом се у једној (првој) референту приписује особина, док се у другој та иста особина одређује ближе и експресивније, а по говорниковом мишљењу – боље и прецизније, нпр.:

- (12) *Јагош Марковић: Размажени смо, да не кажем бахати* (Политика, 31.03.2020).
- (13) *Он је донио неразумну одлуку, да не кажем глупу за ово вријеме, и призвао кризу која је у такво стање довела свеукупне односе у БиХ* (Вијести РТРС, 27.11.2021).
- (14) *Митрополија црногорска је најпрогоњенија Црква у Црној Гори, да не кажем на Балкану* (Факти, 6.04.2019) итд.

У другим типовима синтаксичких фразеологизама константа може бити изражена само синсемантичним речима, нпр.: *Кад је X [N_i], нек је X/Y[N_i]!*; *Кад се X[V_{prs}], [онда] нек се X[V_{prs}]* и сл.

- (15) *Кад је бал, нек је бал!! Кад је бал, нек је маскенбал!*
- (16) *Кад се ради онда нек се ради, кад се љуби онда нек се љуби, кад се није онда нек се није, јер другаче не знају, јер другаче не знају ћерданске делије...* (Г. Радичевић)

vi) **Аутоверификација синтаксичких фразеологизама** подразумева одсуство могућности њихове негације помоћу функтора *није истина да*, за разлику од комуникативно необележених конструкција, уп.:

- (17) *Нашла је коме да се повери! – *Није истина да је нашла коме да се повери.*
- (18) *Најзад је нашла коме да се повери. – Није истина да је најзад нашла коме да се повери.*

vii) **Експресивна изнијансираност синтаксичког фразеологизма** налази израз на фонетском нивоу. Такве конструкције су често обележене узвичном интонацијом, по којој се разликују од комуникативно неутралних исказа. Узвична интонација, на пример, представља диференцијално обележје синтаксичких фразеологизама са квазиупитним речима у функцији константе, нпр.: *Какав човек!* наспрам упитне конструкције *Какав човек?* или конструкција у којој се исказује девалоризација саговорниковог исказа (*Ма какав одмор!* итд.), наспрам конструкције са општом заменицом *ма какав (Треба ми одмор. Ма какав одмор)*.

Табела 2. Интонационе особине синтаксичких фразеологизама са квазиупитним речима у српском језику⁶

	Питање, нпр: <i>Какав човек?</i>	Синтаксички фразеологизам, нпр.: (<i>Ма</i>) <i>какав одмор!</i>
1.	Логички акценат је на упитној заменици. На почетку конструкције тон је мало повишен, затим прави силазан покрет и опада до нивоа који је нижи од средњег; степен опадања варира. Почетак реченице је интензиван, док на крају интензитет слаби: (19) – <i>Тражи вас један човек.</i> – <i>Какав човек?</i>	Логички акценат може падати како на квазиупитну реч, тако и на облик којим се означава носилац фокусираних особина. Интонациона конструкција има два интонациона центра. Први се налази на компоненти којом се негира (на заменичкој речи), а други на компоненти која се негира. Центри су појачани – изговарају се са појачањем снаге и повећањем дужине самогласника и сугласника: <i>Кааакккав ооодмор!</i> Због двоструког интонационог центра, конструкције са квазиупитном заменицом и променљивом могу бити оформљене као два самостална исказа, уп.: (20) <i>ЦМИЉА: Па зар ви нисте с вереником?</i> <i>ЈАГОДА: Ма каквим! Вереником!</i> (21) <i>ЦМИЉА: Да вам донесем воду и коцку шећера?</i> <i>ЈАГОДА: Ма како! Коцку!</i> (Љ. Симовић)
2.	У индиректним питањима губи се интерогативна интонација: (22) <i>Реци ми, какав човек. О чему причаш?</i>	У синтаксичким фразеологизмима са квазиупитним заменицама, који су садржани у оквиру шире конструкције, чува се узвична интонација: (23) <i>Шта причаш ти, какав одмор!</i> <i>Немам ја времена за то.</i>

За исправно тумачење комуникативне формуле неопходан је увид у целокупан прагматички контекст ситуације. На пример, у популарном рекламном споту (24), израз лица жене која одговара на претходни исказ, њене подигнуте обрве и благо указивање главом на саговорника (гест који се може интерпретирати као питање 'Јесте ли чули ову глупост?') сведоче о томе да је исказ *Како да не!* – некомпозиционална структура у функцији девалоризације саговорниковог исказа, уп.:

⁶ В. о томе такође у вези са специфичним особинама екскламативних конструкција у пољском језику (Данијелевицова 2014). Напоменућемо само да се у случају синтаксичких фразеологизама не ради само о екскламативним конструкцијама са квазиупитним заменицама, које по правилу исказују дивљење или чуђење, већ о идиоматизованим структурама са различитим комуникативним функцијама, где спада и негирање, односно девалоризација претходног саговорниковог исказа.

- (24) – *А онда је мрмот запаковао чоколаду у фолију.*
 – *Да, да, како да не!* (Реклама)

0.4 Box Diagram или Box Style Notation (Филмор 1988; Голдберг 1995; Фрид/Остман 2004, Фрид 2015, Ситар 2017 и др.) представља формализовани запис који омогућава да се избришу границе између граматичке структуре и лексикона, односно да се сагледају како спољна синтаксичка организација некомпозиционалне структуре тако и унутрашње синтаксичке везе у оквиру саме конструкције, притом како из чисто синтаксичког аспекта тако и из семантичког и прагматичког. Помоћу наведене методе такве аспекте анализе као што су: издвајање морфосинтаксичких типова, њихова семантичка интерпретација и уочавање прагматичких функција, који се синтаксичким фразеологизмима приписују у оквиру одређеног дискурса и говорног чина, можемо сагледати истовремено. Посебно се посматрају прозодијски елементи који доприносе разликовању прагматичких функција. Сваком нивоу анализе одговара посебан бокс, а њихов укупни збир пружа сву неопходну информацију о конструкцији у целини као о фрагменту говорникове језичке компетенције.

Бокс-репрезентација конструкције (Фрид 2015: 16)

syn [спољна синтаксичка и категоријална обележја]
 prag [прагматика конструкције, информационо-структурна обележја]
 sem [семантика конструкције у целини]
 val [прагматичка валентност – аргументи који су предвидљиви полазећи од константе у конструкцији]
 phon [фонолошке и прозодијске карактеристике конструкције]

константа

syn [граматичка значења константе]
 prag [прагматика и информациона структура]
 sem [семантичке особине]
 val [захтеви прагматичке валентности]
 phon [прозодијске особине]

променљива

syn [граматичка значења променљиве]
 prag [прагматика]
 sem [семантичке особине]
 val [синтаксичка валентност]
 phon [прозодијске особине]

Уколико ширу структурну шему реченице формира глагол у предикату и његови аргументи, који чине реченицу синтаксички и информативно завршеном, прагматичку структурну шему синтаксичког фразеологизма одређује стабилна базна компонента – носилац комуникативне функције исказа, као и прагматички условљене променљиве које чине исказ комуникативно успешним.

Илустроваћемо примену наведене методе у анализи конструкције са константом *ма какав*:

- (25) – *Јеси ли била на одмору?*
 – *Ма какав црни одмор!*

Бокс-репрезентација конструкције *Ма какав (црни) одмор!*

syn [<i>ма какав (црни) X</i> [N ₁]] prag [неформални реактивни експресив у функцији девалоризације претходног саговорничког исказа] sem [негација] phon [екскламатив]	
<i>ма какав</i>	<i>X</i>
улога: основа конструкције syn [Part ← Pron Indef] val {N ₁ } phon [Логички акценат на <i>какав</i>]	улога: променљива syn [N ₁] val { <i>atr.</i> , нпр.: <i>црни</i> }

0.5 Типови синтаксичких фразеологизама се разликују с обзиром на граматичке и лексичке категорије константе, као и с обзиром на комуникативне функције исказа. Полазећи од чињенице да променљиве у синтаксичком фразеологизму нису условљене синтаксичком валентношћу предиката већ својеврсном „прагматичком валентношћу” базне компоненте исказа, можемо издвојити структурне шеме појединих синтаксичких фразеологизама у српском језику, с ослонцем на граматички састав константе која одређује број и састав променљивих.

а) Синтаксички фразеологизми са константом-заменицом. Екскламативни тип конструкције са квазиупитном заменицом, чија су се синтаксичка, семантичка, прагматичка и прозодијска обележја већ разматрала у овом раду (в. одељак 02, под vii, као и анализу примера (25) помоћу бокс-репрезентације), садржи константу која отвара једну валентну позицију за именицу, претежно у номинативу, али и у другом падежу, уколико се та именица наша у том облику у претходном исказу, чија се суштина пориче (в. примере 20–21).

Функција девалоризације претходног исказа често се појачава речцом *ма*, која у српском језику служи као иницијални маркер реактивних адверзативних исказа. Квазиупитне прилошке и придевске заменице, које улазе у овај тип синтаксичких фразеологизама, прагматички су засноване на негирању (упитни облик сигнализира недостатак информације, који се у прагматичкој равни читава као негација постојања знања). Таква илокуција негације, у комплексу са реактивном адверзативном речцом *ма*, чини наведене конструкције погодним за употребу у реактивним исказима којима се изражава неслагање или порицање:

- (26) *ВИНАВЕР ... Ево и „Политика” тврди да је реч о несрећној љубави! (Пружа му новине)*
СТАША (Љутило) Ма каква несрећна љубав! (М. Демић)
- (27) *ЦМИЉА: Манијаке сам сасвим друкчије замишљала!*
ИКОНИЈА: Ма какав манијак, будало! (Јб. Симовић)

а.1) Синтаксички фразеологизам са константом коју чини заменица *тако*, док се његове две променљиве попуњавају клитичким обликом личне заменице у дативу и именицом у генитиву (*тако* + X[Pron₃] + Y[N₂]!), може имати различите функције, у зависности од облика личне заменице која се налази на позицији прве променљиве (X). Ако је у питању уверавање саговорника у истинитост говорникових речи, променљива ће бити попуњена енклитичким обликом датива личне заменице *ја*: *тако МИ Y[N₂]!* (*Тако ми части!*). У исказима са комуникативном функцијом преклињања или заклињања на позицији прве променљиве јавља се датив личне заменице *ти*: *тако ТИ Y[N₂]!* (*Тако ти очију!*). Такве исказе разматрамо у оквиру једне парадигме, где су они повезани односом прагматичке мутације. Овај однос се јавља између синтаксичких фразеологизама са истом константом услед промене њихове комуникативне функције као последице замене састава променљивих, уп.:

(28) *Тако ми суза у очима,
 Тако ми звезда у ноћима,
 Тако ми трава у пољима,
 Волим те, волим те ја.*

(29) *Тако ти несташиног увојка,
 Тако ти бачених лутака,
 Тако ти пролећних сумрака,
 Воли ме, воли ме ти (Д. Петковић).*

б) Синтаксички фразеологизми са константом-предлогом. Као пример може послужити ексцесивна конструкција са константом *над*, која отвара позиције за две променљиве које попуњавају именице – прва у облику номинатива јединине а друга – у инструменталу множине: X[N_{1sg}] *над* (*свим*) X[N_{opl}] Ова конструкција служи за експресивно истицање најбољег примерка категорије или највећег степена испољавања особине, нпр.:

(30) *За сликара је срећа над срећама осликавати храм (http://www.spc.rs)*

(31) *Радост над свим радостима, занос над свим заносима, пијанство над свим пијанствима, бисер над свим бисерима, благо над свим благом, бескрајност над свим бескрајностима – то је увек љубав (П. Монтегаца).*

в) Синтаксички фразеологизми са константом-везником. Један од занимљивијих синтаксичких фразеологизама у српском језику је тип са константом-везником *а камоли*. Такав исказ подсећа на енглеску конструкцију са везником *let alone*, чијим је проучавањем у антологијској студији Ч. Филмора, П. Кеја и Џ. О’Конора (в. Филмор/Кеј/О’Конор 1988) започета граматика конструкција. Српска конструкција представља идиоматизовану контрастивну градацијску структуру која садржи двоструку негацију променљиве X у првом делу, а у другом потврдни облик променљиве Y са истим граматичким

значањима као и променљива X у првом делу: [2xneg]X, а *камоли* Y[gram = X].

Основна комуникативна функција такве конструкције је побијање одређене тврдње. Притом се путем двоструке негације побија тврдња, чија је вероватноћа истинитости већа да би се логички закључило да друга тврдња изражава још већу епистемичку дистанцу у односу на реално стање ствари, уп.:

(32) *Никада нисмо тежили никаквом сукобу: [N₃], а камоли самоизо-
цији: [N₃].*

(33) *Нема она ни момка: [N₄], а камоли вереника: [N₄].*

(34) *Поступање пред Уставним судом се не може мерити ни месеци-
ма: [N₆], а камоли данима: [N₆].*

в.1) У конструкције чију прагматичку основу чини везник спада и таутолошки тип са константом *као* и два отвореним позицијама које попуњавају идентичне именице у номинативу: X[N₁] *као* X[N₁]. Такви искази служе исказивању неутралне оцене референта којом се истиче његова просечна природа, односно подударност са типичним узорком своје категорије, уп.:

(35) *Дечко **као** дечко.* 'Ничим се не разликује од других дечака.'

(36) *Студент **као** студент.* 'Има све атрибуте који красе једног студента, али и све мане потоњег.'

г) *Синтаксички фразеологизми са константом-речцом.* Таутолошке дуративне конструкције са речцом *ли*, која отвара две валентне позиције за глаголе у облику презента – према шеми X[V_{prs}] *ли* X[V_{prs}] (*нева ли нева; игра ли игра; седи ли седи* и сл.) претежно су заступљене у разговорном дискурсу. Ове конструкције врше комуникативну функцију благе осуде у оквиру комуникативног алгоритма коментара, који се односи на особине субјекта-носиоца предикативног обележја, исказаног таутолошким глаголом, нпр.:

(37) *Ја овде рмбачим по **цео дан**, а он **спава ли спава*** (Разг.)

(38) *Види га само, **седи ли седи*** (Разг.)

д) *Синтаксички фразеологизми са глаголом у функцији константе.* Конструкције са императивом глагола *видети* и факултативном заменицом (*Види (ти) +X [N₂/Pron₂]!*, нпр. *Види ти њега!*) служе изражавању одушевљења у српском језику, притом се облик императива може удвајати, те конструкција прима таутолошки облик (*Види (види) (ти) +X [N₂/Pron₂]!*)

(39) *Види ти Пушкина! Види барабе!*⁷ (Russia Beyond)

(40) *Види, **види ти** њега како барата телефоном!* (Разг.)

ђ) *Синтаксички фразеологизми са комбинованом константом.* Као пример таквих исказа може послужити тип конструкције са константом коју чине лични облик перфекта глагола *наћи* и субјунктор *да*, а чије су променљиве – личне заменице у облику генитива или датива (X) и презент глагола (Y) у

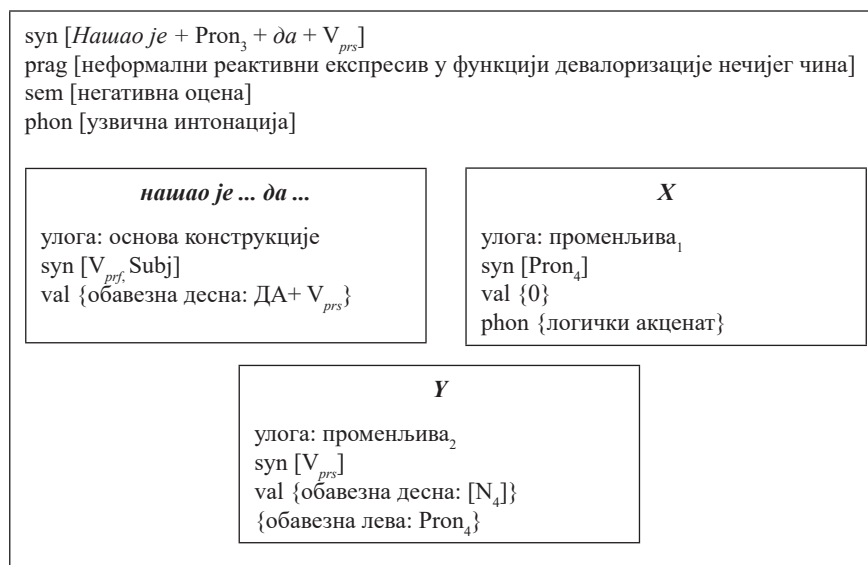
⁷Превод са руског језика чувеног Пушкиновог узвика *Ай да Пушкин! ай да сукин сын!*, којим је песник изразио одушевљење поводом своје драме *Борис Годунов*, коју је управо био завршио, у писму свом пријатељу Петру Вјаземском (ЭСКСВ 2003).

предикату зависне клаузе која попуњава отворену валентну позицију субјунктора *да*: (*нашао си* + X[Pron] + *да* + Y[P!]), нпр.:

- (41) *Нашао је коме да отвори душу!* (Пинк)
 (42) *Нашао си коме ћеш да причаш брате!* (Интернет)
 (43) *Жан стоји у наслову ко зна откад, а ти си сад нашао да мене питаш „одакле му је то пало на памет”* (<https://sr.wikipedia.org>)

Ради поједностављења анализе примера можемо искористити бокс-репрезентацију.

Бокс-репрезентација конструкције *Нашао је коме да отвори душу!*

ђ.і) Комбиноване константе које чине копула + заменица + предлог заступљене су у српском језику, на пример, у исказима који се граде према следећој прагматичкој шеми: *није ми до* + X[N₂]. Таквим исказом се уобичајено исказује резигнација или индиферентност, нпр.:

- (44) *Није ми до живота! / Није ми до хране! / Није ми до пара!*

ђ.іі) Комбиноване константе које чине заменица + везник + речца (тип *Како да не* + X[V_{prs}]) конституишу исказе који служе изражавању порицања услед процене да је немогуће поступити друкчије:

- (45) *Како да не плачем! / Како да не вичем!* и сл.

0.6 Закључак.

Наведени типови синтаксичких фразеологизама могу се представити проширеним листама структурних формула, посебно с ослонцем на корпусну грађу, која је овде изостала с обзиром на ограничени обим рада. Сваком појединачном синтаксичком фразеологизму могло би се посветити дубље ис-

траживање у духу описа „конструкција на делу” (*constructions at work*⁸), које би обухватило исцрпну семантичко-синтаксичку анализу с посебним акцен- том на профилисање одређених исказа у зависности од њихове комуникатив- не функције у оквиру парадигме са истом константом.

Као посебно се намеће питање прагматичке идиоматизације која омо- гућава ширење затворених лексичко-граматичких категорија, попут форми- рања нових заменица путем јаче или слабије идиоматизације конструкција, нпр.: *свашта нешто*, *мало/ретко ко* (по узору на *било ко*), *шта/ко/где год пожелиш* (по узору на *било шта/ко/где*), *те/такве/сличне врсте* (у функцији идиоматизоване показне заменице), *свакакве врсте* (у функцији опште заме- нице) итд.

Поступци и правци анализе који су назначени у овом раду показују да се помоћу њих може обухватити онај део језичке грађе који се налази између лексикона и граматике а којем се не посвећује довољно пажње у оквиру лек- сикологије, лексикографије и граматике. У речнику се такве структуре, по правилу, не пописују, а граматике их не препознају.

Исцрпни опис „српског конструктивона” један је од задатака који тек предстоји решити.

Попис синтаксичких фразеологизама, као и њихова свестрана анализа представља дугорочни циљ који видимо као један од актуелних праваца изу- чавања српског језика.

Скраћенице

- Adv – прилог
- atr. – атрибут
- gram – граматички
- indef – неодређени
- N – именица
- N_{1/2/3...} – падежни облик
- N_{1sg} – номинатив једнине
- N_{6pl} – инструментал множине
- neg – негација
- P – предикатски скуп речи
- Part – партикула
- prag – прагматички
- Pron – заменица
- phon – фонолошки
- S – субјекатски скуп речи
- Subj – субјунктор
- sem – семантички

⁸ Тако је насловљена књига Аделе Голдберг (2006), као и поглавље у колективној моногра- фији у редакцији Јекатерине Рахилине (Рахилина 2010: 85–138), посвећено идиоматизованим синтаксичким конструкцијама у руском и другим језицима.

syn – синтаксички
val – валентност
 V_{fin} – лично-временски глаголски облик
 V_{prs} – презент
 V_{prf} – перфекат
X, Y, Q – променљиве

ЛИТЕРАТУРА

- Бажби 2003:** J. Bybee, Cognitive Processes in Grammaticalization, In: M. Tomasello (ed.) *The New Psychology of Language. Cognitive and Functional Approaches to Language Structure*, V. 2, Mahwah, New Jersey – London, 145–167.
- Баранов/Добровольски 2008:** А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский, *Аспекты теории фразеологии*, Москва: Языки славянских культур.
- Всеволодова/Лим Су 2002:** М. В. Всеволодова, Е. Лим Су, *Принципы функционального описания синтаксических фразеологизмов: На материале синтаксических фразеологизмов со значением оценки*, Москва: МАКС Пресс.
- Голдберг 1995:** А. Goldberg, *Constructions. A Construction Grammar approach to argument structure*, Chicago: University of Chicago Press.
- Голдберг 2006:** А. Goldberg, *Constructions at Work: The Nature of Generalization in Grammar*, Oxford: Oxford University Press.
- Гримшо 1977:** J. Grimshaw, *English Wh-Constructions and the Theory of Grammar*, PhD thesis, Amherst: University of Massachusetts.
- Гримшо 1979:** J. Grimshaw, Complement selection and the lexicon, *Linguistic Inquiry*, 10/2, 279–326.
- Данијелевицова 2014:** М. Danielewiczowa, *Struktura i znaczenie eksklamatywów: Na materiale współczesnej polszczyzny*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Добровольски 2016:** Д. О. Добровольский, Грамматика конструкций и фразеология, *Вопросы языкознания*, 3, 7–21.
- Елиот 1974:** D. E. Elliott, Toward a grammar of exclamations, *Foundations of Language*, 11, 231–246.
- Иорданска/Мельчук 2007:** Л. Н. Иорданская, И. А. Мельчук, *Смысл и сочетаемость в словаре*, Москва, Языки славянских культур.
- Копотев/Стексова 2016:** М. В. Копотев, Т. И. Стексова. *Исключение как правило: Переходные единицы в грамматике и словаре*, Москва: Языки славянской культуры: Рукописные памятники Древней Руси.
- Крофт 2002:** W. Croft, *Radical Construction Grammar. Syntactic Theory in Typological Perspective*, Oxford: Oxford University Press.
- Кутева/Хайне 2012:** T. Kuteva, B. Heine, An integrative model of grammaticalization, In: B. Wiemer B. Wälchli, B. Hansen (eds.). *Grammatical Replication*

- and Borrowability in Language Contact*. Berlin/Boston: Mouton de Gruyter, 159–190.
- Лејкоф 1987:** G. Lakoff, *Women, Fire, and Dangerous Things: what Categories Reveal about the Mind*, Chicago–London: University of Chicago Press.
- Ланглоц 2006:** A. Langlotz, *Idiomatic Creativity: A cognitive-linguistic model of idiom-representation and idiom-variation in English*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Мельчук 1968:** И. А. Мельчук, Об одном классе фразеологических сочетаний. (Описание лексической сочетаемости с помощью семантических параметров), в: В. Л. Архангельский (отв. ред.). *Проблемы устойчивости и вариативности фразеологических единиц. Материалы межвузовского симпозиума*, Тула: Тульский государственный педагогический институт им. Л.Н.Толстого, 51–65.
- Мельчук 1995:** И. А. Мельчук, *Русский язык в модели „Смысл $\Leftrightarrow$ Текст”*, (Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 39). Москва–Вена: Языки русской культуры.
- Мельчук 2001:** И. А. Мельчук, *Курс общей морфологии*, Т. IV, Москва–Вена: Языки русской культуры.
- Михаелис 2004:** L. A. Michaelis, Type shifting in construction grammar: An integrated approach to aspectual coercion, *Cognitive Linguistics*, 15/1, 1–67.
- Михаелис 2005:** L. A. Michaelis, Entity and event coercion in a symbolic theory of syntax, In: J.-O. Östman, M. Fried (eds.), *Construction Grammars: Cognitive Grounding and Theoretical Extensions*, Amsterdam: John Benjamins, 45–88.
- Николајева 1985:** Т. М. Николаева, *Функции частиц в высказывании*, Москва: Наука.
- Поповић 2021:** Љ. Поповић, Комуникативне формуле у српском језику. Питања типологије и анализе, *Зборник Матице српске за славистику*, 100, 263–293.
- Рахилина 2010:** Е. В. Рахилина (ред.), *Лингвистика конструкцій*, Москва: Азбуковник.
- Ситар 2017:** Г. В. Ситар, *Синтаксичні фразеологізми в розрізі конструктивної граматики*, Вінниця: Тов. „Нілан–ЛТД”.
- Филмор/Кей 1992:** Ch. J. Fillmore, P. Kay, *Construction Grammar Coursebook*, Berkeley: University of California at Department of linguistics.
- Филмор/Кей 1999:** Ch. J. Fillmore, P. Kay, Grammatical Constructions and Linguistic Generalizations: The What’s X doing Y? Construction, *Language*, 75/1, 1–33.
- Филмор/Кей/О’Конор 1988:** Ch. J. Fillmore, P. Kay, C. O’Connor, Regularity and idiomaticity in grammatical constructions: The case of Let Alone, *Language*, 64, 501–538.
- Фомина 2000:** Е. В. Фомина, *Комуникативные фразеологизмы с компонентами „что” и „как”: структура и семантика*. Автореф. дисс... к. филол. н.: 10.02.01, Москва: МГУ.

- Фрид/Остман 2004:** M. Fried, J.-O. Östman (eds.), *Construction Grammar in a cross-language Perspective*, Amsterdam: John Benjamins.
- Фрид/Боас 2005:** M. Fried, H. C. Boas (eds.), *Grammatical Constructions: Back to the Roots*, Amsterdam: John Benjamins.
- Фрид 2015:** M. Fried, *Construction Grammar*, In A. Alexiadou, T. Kiss (eds.), *Syntax – Theory and Analysis. An International Handbook. Handbooks of Linguistics and Communication Science*. 42, 1–3, Berlin: Mouton de Gruyter, 974–1003.
- Храковский 2012:** В. С. Храковский, Вербоцентрический подход к конструкциям и/или грамматика конструкций, в. Ю. Д. Апресян и др. (ред.), *Смыслы тексты и другие захватывающие сюжеты. Сборник статей в честь 80-летия И.А. Мельчука*. Москва: Языки славянской культуры, 288–300.
- Шведова 1960:** Н. Ю. Шведова, *Очерки по синтаксису русской разговорной речи*, Москва: Наука
- Шведова 1980:** Н. Ю. Шведова (гл. ред.). *Русская грамматика. Т. II. Синтаксис*, Институт русского языка АНССР, Москва: Наука.
- Шмельов 1960:** Д. Н. Шмелев, О „связанных” синтаксических конструкциях в русском языке, *Вопросы языкознания*, 5, 47–60.

Извори

- Демиић М. Победници, победници. *Театрон*, 2019.<<http://teatroslov.mpus.org.rs/publikacije/844.pdf>>. 1.11.2021.
- Кларић, С. *Расуло*. <<https://books.google.rs/>>. 1.11.2021.
- Ковачевић, Д. *Урнебесна трагедија* <<http://www.yuope.com>>. 1.11.2021.
- Новости. <<https://www.novosti.rs/>>. 1.11.2021.
- Пинк. <<https://pink.rs/>>. 1.11.2021.
- Радичевић, Г. *Берданске делује*. <<http://www.audioifotoarhiv.com/Porodnici%20tonski%20arhivi/AkordiDjerdapa.html>>. 1.11.2021
- РТПС. <<https://www.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=454766>>. 1.11.2021.
- Симовић, Љ. *Чудо у „Шаргану”*. <http://biblioteka-np.org.rs/wpcontent/uploads/2020/05/Cudo_u_Sarganu.pdf>. 01.09.2021.
- Стевановић, Т. *Кандило у розаријуму*. <<file:///C:/Users/Emil/Downloads/3941-Article%20Text-8312-1-10-20171204.pdf>>. 01.09.2021.
- Трифковић, К. *Избирашца*. <<http://biblioteka-np.org.rs/>>. 01.09.2021.
- Факти. <<http://fakti.rs/svetosavlje>> 1.11.2021.
- ЭСКСВ. *Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений*. Москва: Локид-Пресс, 2007.< <https://dic.academic.ru/>>. 1.11.2021.
- Russia Beyond. <<https://rs.rbth.com>>. 1.11.2021.

Људмила Поповић

ИЗУЧЕНИЕ СИНТАКСИЧЕСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ КАК НАПРАВЛЕНИЕ
ИССЛЕДОВАНИЙ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

Синтаксические фразеологизмы строятся согласно определенным схемам, обязательными составными элементами которых являются константа и переменные – одна (X) или больше (X, Y, Q), в зависимости от прагматической валентности константы.

В статье описаны некоторые типы синтаксических фразеологизмов в сербском языке, выделенные с учетом их грамматической константы, в роли которой могут выступать: местоимения ((*Ма какав* + X[N₁!]), предлоги (X[N_{1sg}] *над* X[N_{opl}]), частицы (X[V_{prs}] *ли* X[V_{prs}]), союзы (*Кад је* X[N₁], *нек је* X/Y[N₁]! *Кад се* X[V_{prs}], [*онда*] *нек се* X[V_{prs}]), глаголы (*нашао је* + X[Pron] + *да* Y[V_{fin}!]) и пр., а также комбинации знаменательных и служебных слов.

В роли переменных могут функционировать знаменательные либо служебные слова, а также конструкции, напр.: *Ма какав рођендан!* *Ма какав дечко!* и пр.; *песма над песмама*; *истина над истинама* и пр.; *пева ли пева*; *ради ли ради* и пр.; *Кад је бал*, *нек је бал!* и пр.; *Кад се слави*, *нек се слави!* *Кад се ради*, *нек се ради!* и пр.; *Нашао је кога да пита!* *Нашао си коме да се повериш!* *Нашао је где да паркира!* и пр.

Исследование исходит из факта недостаточной освещенности данной проблематики на материале сербского языка. На примере анализа синтаксических, семантических и прагматических характеристик отдельных синтаксических фразеологизмов показано, что их изучение представляет собой перспективное направление описания сербского языка в рамках грамматики конструкций.

Ключевые слова: синтаксический фразеологизм, коммуникативная функция, прагматическая валентность, грамматика конструкций, *usage-based model*.